

UOT 343.1

Cinayət prosesi

İFADƏLƏRİN YERİNDƏ YOXLANILMASININ MƏQSƏDLƏRİ İLƏ BAĞLI ELMİ-NƏZƏRİ FİKİRLƏRİN TƏHLİLİ

C.Q.Kazımov

(Azərbaycan MEA-nın akademiki T.Ə.Bünyadov tərəfindən təqdim edilmişdir)

Məqalədə ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin mahiyyəti müxtəlif elmi-nəzəri baxışların təhlili kontekstində onun məqsədləri baxımından izah olunur, həmin elmi fikirlərə münasibət bildirilir. Tədqiqatın nəticələrinə görə məlum istintaq hərəkətinin icraatı zamanı ifadələr yoxlanılır, dəqiqləşdirilir, habelə yeni sübutlar əldə olunur.

Açar sözlər: ifadələrin yerində yoxlanılması, istintaq hərəkəti, müstəntiq, sübutlar, istintaq müayinəsi, ifadələr

İstintaq hərəkətləri biri digərindən öz prosessual əsaslarına və keçirilmə taktikalarına görə fərqlənsələr də, vahid bir məqsədə – ibtidai araşdırma zamanı sübutların əldə olunmasına xidmət edir. Ümumi məqsədə çatmaq üçün həmin prosessual vasitələrin hər biri özünəməxsus məqsəd və funksiyaları həyata keçirir. Hər bir istintaq hərəkətinin mahiyyətini açmaq üçün birinci növbədə onun məqsədlərini müəyyən etmək lazımdır. İstintaq hərəkətinin məqsədlərinin düzgün izah edilməsi elmi ədəbiyyatda aşağıdakı doğru nəticələrə gəlməyə imkan yaradır:

a) həmin istintaq hərəkətinin anlayışını açmağa imkan verir;

b) onun müstəqil istintaq hərəkəti kimi qəbul olunmasını şərtləndirir;

c) onun istintaq taktikasında yerini və rolunu müəyyən edir.

İstintaq təcrübəsində isə aşağıdakı nəticələr hasil olunur:

a) bu, istintaq hərəkətinin prosessual və taktiki cəhətdən düzgün tətbiqinə səbəb olur;

b) onun digər istintaq hərəkətləri ilə sərhədlərini müəyyən etməyə kömək olur;

c) keçirilən istintaq hərəkəti prosesinin yekunu olaraq, etibarlı nəticələr əldə olunur.

İstintaq hərəkətinin məqsədlərini anlamayan prosessual şəxs onu düzgün tətbiq edə bilməyəcək, bu zaman prosessual qanunvericiliyin pozulması halları baş verəcək, konkret

istintaq taktikası düzgün seçilməyəcəkdir. Belə olan halda isə etibarlı nəticələrin əldə olunmasından söhbət gedə bilməz.

Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260.1-ci maddəsində deyilir ki, ifadələrin yerində yoxlanılması ifadələrin düzgünlüyünü müəyyən etmək və ya dəqiqləşdirmək məqsədi ilə aparılır. Burada iki məqsəd verilir: ifadələrin düzgünlüyünün müəyyən edilməsi və dəqiqləşdirilməsi. İfadələrin düzgünlüyünün müəyyən edilməsi, əslində, ifadələrin yoxlanılmasıdır. “Yoxlama” aktı – ifadələrin hadisə yerinin faktiki vəziyyəti ilə tutuşdurularaq müqayisə edilməsində, şəxsin hadisə yerində həyata keçirdiyi sərbəst davranışında və icra etdiyi müəyyən hərəkətlərdə ifadə olunur.

CPM-nin 260.6-cı maddəsində isə ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı iş üzrə sübut əhəmiyyətinə malik ola biləcək əşya və sənədlərin aşkar edildiyi halda onların prosessual qaydada götürülməsindən bəhs edilir. Prosessual qanunvericiliyin bu maddəsi həmin istintaq hərəkətinin icraatı əsasında yeni sübutların əldə oluna bilmə ehtimalını vurğulayır və habelə, ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkəti ilə baxış, axtarış və götürmə istintaq hərəkətlərinin sərhədlərini müəyyən etmiş olur.

L.A.Soya-Serko qeyd edir ki, ifadələrin yerində yoxlanılması – cinayət təqibi aparılan hadisə ilə əlaqədar olan yerin və obyektin əvvəllər dindirilən şəxs tərəfindən göstəril-

məsindən, habelə həmin şəxsin bu hadisəni təsvir etməsindən və müəyyən hərəkətləri nümayiş etdirməsindən, **məlum yerin faktiki vəziyyətinin tədqiq olunmasından**, bu tədqiqat nəticəsində əldə olunan məlumatların artıq mövcud olan məlumatlarla yoxlama məqsədi ilə tutuşdurulmasından və yeni faktiki məlumatların müəyyən olunmasından ibarət olan müstəqil istintaq hərəkətidir [10,s.12].

V.N.Uvarov L.A.Soya-Serkonun ifadələrin yerində yoxlanılmasına yuxarıda verdiyi tərfi təhlil edərək yazır ki, bu tərifdə ifadələrin yerində yoxlanılmasının iki məqsədinə işarə olunur və müstətiqin hadisə yerinin faktiki vəziyyətini tədqiq etməsi ilk dəfə olaraq qeyd edilir. Fikrini davam etdirərək o göstərir ki, hadisə yerinin faktiki vəziyyətinin tədqiq olunması, zənnimizcə, ifadələrin yerində yoxlanılmasının qavrama və prosessual təbiətinə daxil deyildir. İfadələrin yerində yoxlanılmasının qavrama funksiyası – dindirilən şəxsin şərtləri və hadisə yerinin faktiki vəziyyəti kimi iki məlumat axınının ahəngi nəticəsində müəyyən olunur [11,s.6].

V.N.Uvarova görə, bu istintaq hərəkətinin icraatı zamanı ifadəsi yoxlanılan şəxsin göstərdiyi yerdə və ya obyektə izlərin və ya digər maddi sübutların tədqiq edilməsinə zərurət yaranarsa, onda ifadələrin yerində yoxlanılması ilə bərabər istintaq müayinəsinin aparılmasına da bütün əsaslar vardır. Deməli, bu cür hallarda söhbət iki müstəqil istintaq hərəkətinin icraatından getməlidir [11,s.6].

A.N.Vasilyev və S.S.Stepiçev R.S.Belkindən, L.A.Soya-Serkodan, V.Y. Koldindən, M.N.Xlntsovdan və başqalarından fərqli olaraq şübhə edilən şəxsin, təqsirləndirilən şəxsin, zərərçəkənin və şahidin ifadələrinin yoxlanılmasını, ifadələrin yerində yoxlanılmasının yeganə məqsədi hesab edirdilər və bu istintaq hərəkəti keçirilərkən yeni sübutların əldə oluna bilməsini inkar edərək bir kənara atırdılar [6,s.13]. Adları çəkilən digər müəlliflər isə bu istintaq hərəkətinin icraatı zamanı işin hallarından asılı olaraq yeni sübutların əldə oluna biləcəyini qəbul edirdilər.

M.N.Xlntsov bu istintaq hərəkətinin “ifadələrin yerində yoxlanılması” adlandırıl-

ması ilə razılaşmır və qeyd edir ki, bu etimologiya həmin istintaq hərəkətinin məqsədlərinin dairəsini məhdudlaşdırır, onun yeni sübutların əldə olunmasında prosessual vasitə kimi çıxış edə biləcəyini unutturur və təklif edir ki, mövcud terminologiya təhlil olunan istintaq hərəkətinin mahiyyətinə uyğun gəlmədiyinə görə, dəyişikliyin edilməsinə ehtiyac vardır [13,s.8].

M.N.Xlntsovdan fərqli olaraq V.N.Uvarov hesab edir ki, bu istintaq hərəkətinin “ifadələrin yerində yoxlanılması” adlandırılması düzgündür və bu ad onun **yoxlayıcı** xarakter daşmasını təsdiq edir, digər istintaq hərəkətlərindən fərqləndirməyə imkan verir [11,s.13].

N.V.Vlasenko və V.V.Stepanov da qeyd edirlər ki, yoxlayıcı xarakter həmin istintaq hərəkətinin mahiyyətini təşkil edir və “yoxlama” termini ilə həm də digər bir funksiya olan dəqiqləşdirmə də əhatə olunur [7,s.10].

V.N.Uvarovun “ifadələrin yerində yoxlanılması” adının tərəfdarı olması onun bu istintaq hərəkətinin məqsədləri dairəsinə baxışı ilə bağlıdır. Belə ki, müəllif yazır ki, ifadələrin yerində yoxlanılmasının əsas məqsədi birdir – ifadələrin yoxlanılması. Bu zaman o, həmin istintaq hərəkətinin icraatı zamanı yeni faktiki məlumatların, yəni yeni sübutların əldə olunma imkanı məsələsinin üstündən keçir, nə belə bir məqsədin ola biləcəyini inkar edir, nə də qəbul edir. Onun fikrincə, ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı rast gəlinən yeni maddi sübutlar həmin istintaq hərəkəti ilə əhatə olunmamalı və protokola daxil edilməməlidir, bu halda istintaq müayinəsi keçirilməlidir. Digər bir məqsəd kimi dəqiqləşdirməni isə ümumiyyətlə, ifadələrin yerində yoxlanılmasının məqsədi hesab etmir və bu məqsədin ifadələrin yerində yoxlanılmasına şamil edilməsini onun vaxtilə istintaq eksperimenti ilə qarışdırıldığından irəli gəldiyini qeyd edir. O bu funksiyanı dindirməyə şamil edir [11,s.6-11].

S.A.Şeyfer ifadələrin yerində yoxlanılmasının məqsədlərindən yazarkən qeyd edir ki, “bəzi müəlliflər bu istintaq hərəkətinin məqsədi kimi yalnız ifadələrin yoxlanılmasını deyil, həm də ifadələrin dəqiqləşdirilməsini görürlər. Buna müəyyən əsaslar vardır: RF CPM-nin 194-cü

maddəsinin 1-ci hissəsi (analoji olaraq Azərbaycan Respublikası CPM-nin 260.1-ci maddəsi) müəyyən edir ki, ifadələr yerində həm yoxlanıla, həm də dəqiqləşdirilə bilər. Düzdür ifadələrin yerində yoxlanılması zamanı ilkin ifadələr hadisənin baş verdiyi yerdə yaranan assosiasiyaların təsiri altında düzəlir, dəqiqləşdirilir. Lakin ifadələrin dəqiqləşdirilməsi – bu istintaq hərəkətinin yalnız əlavə, planlaşdırılmamış nəticəsidir. İfadələrin yerində yoxlanılmasının aparılmasında məqsəd ifadələrin etibarlı olub-olmaması haqqında informasiyanın əldə olunmasıdır. İfadələrin dəqiqləşdirilməsi isə digər yolla, xüsusən, təkrar dindirmə, o cümlədən hadisə yerində aparılan dindirmə yolu ilə həyata keçə bilər” [15, s.159-160].

İfadələri yerində dəqiqləşdirərkən həm də həmin ifadələrin etibarlılığı məsələsi də öz həllini tapmış olur. Deməli, ifadələrin yerində yoxlanılması yolu ilə ifadələri yerində dəqiqləşdirən prosessual şəxs eyni zamanda onların doğruluğunu da yoxlamış olur. Təkrar dindirmə aparmaqla ifadələrin yerində dəqiqləşdirilməsi əvəzinə növbəti müstəqil istintaq hərəkətinin – ifadələrin yerində yoxlanılmasının keçirilməsini daha məqsəduyğun hesab edirik. Çünki bu hal ibtidai araşdırmanın hərtərəflilik və sübutların çoxluğu əsasında qiymətləndirməsi prinsiplərinə əsaslanır.

Beləliklə, yuxarıda adları çəkilən müəlliflər ifadələrin yerində yoxlanılmasının məqsəd və funksiyalarının dairəsini məhdudlaşdırırlar.

Daha sonra, V.N.Uvarov qeyd edir ki, ifadələrin yerində yoxlanılması mövcud aralıq faktları müəyyən etməyə imkan verdiyinə görə, onun nəticələri yalnız dolayı sübutlara aid edilə bilər [11, s.14]. Müəllifin bu fikrindən belə bir nəticəyə gəlmək olur ki, dindirmə, ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin keçirilməsi üçün əsasdır və məhz dindirmə zamanı alınan ifadələrin hadisə yerinin vəziyyəti və halları ilə tutuşdurularaq yoxlanılması nəticəsində müəyyən olunan həmin aralıq faktlar birbaşa sübutlar hesab oluna bilməz. İfadələrin yerində yoxlanılmasının nəticələrini aralıq faktlar kimi qəbul etsək, bu istintaq hərəkətini dindirmə ilə baxış, axtarış və ya

götürmənin ortasında təsəvvür etməliyik. Lakin heç də həmişə ifadələrin yerində yoxlanılması ondan sonra baxışın, axtarışın və ya götürmənin aparılmasını şərtləndirmir. Baxışın aparılması hər bir konkret işin hallarından asılı olaraq baş tuta bilər. Bu cəhətin özü də ifadələrin yerində yoxlanılmasının nəticələrini aralıq faktlar hesab etməyi rədd edir. Məlum nöqteyi-nəzər ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin müstəqil istintaq hərəkəti olması üzərinə də kölgə salır.

R.S.Belkin iş üzrə toplanılan sübutların yoxlanılmasını və ya dəqiqləşdirilməsini, habelə yeni sübutların əldə olunmasını istintaq eksperimentinin məqsədləri hesab edirdi [4, s.128-130].

V.İ.Belousov R.S.Belkinin ifadələrin yerində yoxlanılmasının məqsədlərinin dairəsini genişləndirərək, onların sırasına *dindirmə zamanı əldə olunan informasiyanın obyektivliyi və həmin informasiyanın bütövlükdə cinayət hadisəsinə və ya onun ayrı-ayrı hallarına aid olması barədə müstəntiqdə daxili inamın formalaşması* kimi dördüncü məqsədi əlavə edir [5, s.30]. Müstəntiq dindirmə zamanı əldə etdiyi informasiyanın obyektivliyini ifadələrin yerində yoxlanılması, istintaq eksperimenti, tanınma üçün təqdim etmə, istintaq müayinəsi və digər istintaq hərəkətləri keçirərək yoxlaya bilər. Bu tip informasiyaların bütövlükdə və ya onun ayrı-ayrı hallarının cinayət hadisəsinə aid olub-olmamasını da, yenə yuxarıda adları çəkilən istintaq hərəkətlərinin köməyi ilə müəyyən edə bilər. Göstərilən hallarda, işin xarakterindən asılı olaraq istintaq hərəkəti keçirən müstəntiq müəyyən bir nəticəyə gəlməli, bu informasiyanın doğru və ya yalan olması barədə onda daxili inam formalaşmalıdır. Buna görə daxili inamın formalaşmasını yalnız ifadələrin yerində yoxlanılmasına şamil etmək və onun məqsədlərindən biri hesab etmək düzgün deyildir. Məsələn, ifadə verən şəxsin cinayət hadisəsinə müəyyən məsafədən görə bilmə imkanının yoxlanılması məqsədi ilə keçirilən istintaq eksperimentində, müstəntiq eksperimentin nəticələrindən asılı olaraq, ya şəxsin görə bilməsini, ya da görə bilməməsini müəyyən edir. O, eksperiment zamanı təcrübələri dəfələrlə təkrar edir, müşahidəsi aparılan təc-

rübələri məsafə cəhətdən yaxınlaşdırır və ya uzaqlaşdırır və belə nəticəyə gəlir ki, həmin hadisəni görmək mümkün deyildir. Bu cür nəticəyə gələn müstəntiqdə daxili inam formalaşır. İnformasiyanın obyektivliyi, habelə informasiyanın cinayət hadisəsinin və ya onun ayrı-ayrı hallarına aid olması barədə müstəntiqdə daxili inamın formalaşması ifadələrin yerində yoxlanılmasının hər bir məqsədinin elementini təşkil etdiyi və onun məzmununa daxil olduğu üçün tədqiqatçının məqsəd kimi irəli sürdüyü bu halı ayrıca məqsəd hesab etmirik. İfadələr yoxlanılarkən, dəqiqləşdirilərkən və yeni sübutlar əldə olunarkən müstəntiqdə daxili inam formalaşmazsa, istintaqın düzgün gedişindən və əldə olunan sübutların qiymətləndirilməsindən söhbət gedə bilməz.

Hesab edirik ki, ifadələrin yerində yoxlanılması istintaq hərəkətinin adı onun məqsədlərini tam şəkildə əhatə etmir. İstintaq hərəkətinin bu cür adlandırılması həm elmi ədəbiyyatda yuxarıda verilən elmi mübahisələrin yaranmasına, həm də bəzi hallarda istintaq təcürübəsində onun düzgün tətbiq olunmamasına səbəb olur. Adın yalnız “yoxlama” kimi verilməsi həmin istintaq hərəkətinin məzmununu dəqiq ifadə etmir və ifadələrin dəqiqləşdirilməsi və yeni sübutların əldə edilməsi kimi məqsədləri kölgədə qoyur.

İfadələrin yerində yoxlanılmasının məqsədlərini aşağıdakı kimi qruplaşdırmaq olar:

- 1) ifadələrin yoxlanılması;
- 2) ifadələrin dəqiqləşdirilməsi;
- 3) yeni sübutların əldə olunması.

İfadələrin yoxlanılması əvvəllər dindirilən şəxsin verdiyi ifadələrin əsasında hadisə yerinin konkret vəziyyəti ilə onun şifahi izahlarının tutuşdurularaq müqayisəli şəkildə həyata keçirilir.

R.S.Belkin ifadələrdə əksini tapan məlumatların yoxlanılmasının bölgüsünü verir:

a) şahidin və ya təqsirləndirilən şəxsin ifadəsində göstərdiyi yerin mövcud olub-olmamasının yoxlanılması;

b) cinayətkarın hadisə yerinə daxil olduğu və ya hadisə yerindən uzaqlaşdığı yerin olub-olmamasının yoxlanılması;

c) bir neçə şahidin və ya təqsirləndirilən

şəxsin hadisə yerinə gedən yol və ya hadisə yerinin özü barəsində, habelə cinayət hadisəsi ilə bağlı müəyyən yerdə edilən hərəkətlər barəsindəki ifadələrində olan ziddiyyətlərin yoxlanılması;

d) şəxsin işin həqiqi halları ilə əlaqədar ifadələrinin yoxlanılması [4,s.129].

İfadələrin dəqiqləşdirilməsi ifadələrin yoxlanılmasından fərqli olaraq müəyyənədic, detallaşdırıcı və fərdiləşdirici xarakter kəsb edir. “Dəqiqləşdirmə” həm texniki (küçənin, evin, dalanın, avtomobilin və s. nömrəsinin müəyyən edilməsi), həm də ayırdedici (hadisə yerinə aparan və ya oradan uzaqlaşmaqda istifadə olunan iki küçədən və ya dalandan hansının cinayət törədilən zaman seçildiyinin müəyyən edilməsi) ola bilər.

Hər bir müstəqil istintaq hərəkətinin icraatı zamanı istintaqa əvvəllər məlum olmayan yeni sübutların ortaya çıxması labüddür. İfadələrin yerində yoxlanılması da müstəqil istintaq hərəkəti olduğuna görə onun keçirildiyi zaman yeni sübutlar əldə edilə bilər. O hər hansı digər müstəqil istintaq hərəkətinin növü olsaydı belə, yenə də onun icraatı müstəntiqin yeni sübutlarla qarşılaşmasına yardım etmiş olardı. Bu sübutlar obyektiv məlumatlar formasında olmaqla, meyid, cinayətin alət və izləri ola bilər.

Beləliklə, ifadələrin yerində yoxlanılmasının məqsədləri dedikdə, ifadələrin yoxlanılması, ifadələrin dəqiqləşdirilməsi və yeni sübutların əldə olunması başa düşülməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcələsi. Digesta, 2011.
2. Azərbaycan Respublikası Cinayət-Prosessual Məcələsinin Kommentariyası / C.H.Mövsumov və başqalarının redaktəsi ilə. Digesta, 2011.
3. *Cəfərquliyev M.Ə.* Azərbaycan Respublikasının cinayət prosesi: Dərslik. Qanun, 2008.
4. *Белкин Р.С.* Теория и практика следственного эксперимента. М., 1959.
5. *Белоусов В.И.* Проверка показаний на месте в ходе предварительного расследования: Дисс. ... канд. юр. н., Краснодар, 2003.
6. *Васильев А.Н., Степичев С.С.* Воспроизведение показаний на месте при расследовании преступлений. М., 1959.

7. Власенко Н.В., Степанов В.В. Сущность и тактика проверки показаний на месте. М.: Юрлитинформ, 2004.
8. Рыжаков А.П. Очная ставка. Предъявление для опознания. Проверка показаний на месте: основания и порядок производства. М.: Дело и сервис, 2013.
9. Савельева М.В. Следственные действия: учебник для магистров. М.:Юрайт, 2013.
10. Соя-Серко Л.А. Проверка показаний на месте. М., 1966.
11. Уваров В.Н. Проверка показаний на месте. М., 1982.
12. Уголовный процесс/ Под ред. К.Ф.Гуценко. М.: Зерцало, 2007.
13. Хлыщов М.Н. Проверка показаний на месте. Саратов, 1971.
14. Чащин А.Н. Следственные действия. М.: Дело и сервис, 2011.
15. Шейфер С.А. Следственные действия. Основания, процессуальный порядок и доказательственное значение. Самара: Самарский университет, 2004.

AMEA-nın Fəlsəfə və Hüquq İnstitutu

ANALYSIS RESEARCH PURPOSES OF SPECULATION OPINION ABOUT CHECKING STATEMENTS AT SITE

J.G.Kazimov

The article examines the concept of on-site verification of testimony depends on its objectives in the context of different scientific and theoretical views expressed in relation to those scientific opinions. In a study on the production of this investigative action readings checked, refined, and also obtained new evidence.

Keywords: *checking statements in place, inquisitional action, interrogator, evidences, investigative examination*

Д.Г.Кязимов

АНАЛИЗ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИХ МНЕНИЙ О ЦЕЛЯХ ПРОВЕРКИ ПОКАЗАНИЙ НА МЕСТЕ

В статье подробно исследуется понятие проверки показаний на месте в зависимости от ее целей в контексте разных научно-теоретических взглядов и выражается отношение по тем или иным научным мнениям. По результатам исследования на производстве данного следственного действия показания проверяются, уточняются, а также выявляются новые доказательства.

Ключевые слова: *проверка показаний на месте, следственное действие, следователь, доказательства, следственный осмотр, показания*